

«ІТТИФАК ЕЛЬ МУСЛИМІН» І ПИТАННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ МУСУЛЬМАН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Ганкевич В. Ю., кандидат історичних наук, доцент

Вивчення історії національних громадських рухів Росії початку ХХ ст. є цікавим і повчальним. В повному обсязі це стосується і організації ліберального напрямку – «Іттіфак ель муслімін» («Союз мусульман»), що виникла в серпні 1905 р. і була остаточно заборонена в серпні 1907 р. [1].

Активними діячами «Іттіфак ель муслімін» була розроблена низка документів і матеріалів, написані спогади, що дозволяє в достатній мірі визначити основні напрямки діяльності цієї організації. Але, нажаль, до сьогодні не створено узагальнюючої праці, що висвічує всі аспекти діяльності «Іттіфак ель муслімін».

Мусульманськими громадськими діячами було проведено три з'їзди: I – серпень 1905 р. (Нижній Новгород), II – січень 1906 р. (Санкт-Петербург), III – серпень 1906 р. (Нижній Новгород). На них здобувався політичний досвід, констатувались нагальні проблеми, обговорювались перспективи розвитку тюрко-мусульманських народів Росії. Одним з найважливіших питань I, II і III з'їздів були проблеми народної освіти [2].

Однією з найвпливовіших складових частин організації було кримське відділення, на чолі якого стояв видатний просвітитель Ісмаїл Гаспринський (1851 – 1914). Він безпосередньо очолював установчий з'їзд, а потім постійно входив в склад центрального комітету в якості заступника – «товариша голови».

Одним з найбільш цікавих аспектів діяльності «Іттіфак ель муслімін» є розробка концепції реформування системи народної освіти тюркських народів країни. Це було одне з найнагальніших питань подальшого розвитку мусульман, тим більше, що серед них вже набрав силу просвітянський рух – джадидизм (в широкому розумінні обновленство).

Проблеми народної освіти тюркомовних народів Російської імперії найбільш чітко і виважено обговорювались на III з'їзді «Іттіфак ель муслімін». Там була обрана спеціальна комісія на чолі з Абдуллою Апанаєвим. До її складу увійшли відомі громадські і освітянські діячі мусульман: Аллаяр Ахундов, Мухамед-Галі Саліхов, Насреддін Джафаров, Фатіх Садиков, Газізулла Альбетков, Абдурахман Сагітов, Гаді Максудов, Абдулла Нігматуліні Бубі, Ахметзян Мустафін, Карім Ханафієв, Гаріф Хайрулін, Ісхак Казаков, Ніязмухалід Сулейманов. Кримські татари були представлені бахчисарайським міським головою Мустафою Давідовичем [3]. (Доречі, в роботі комісії відчувався і вплив авторитетного лідера російського джадидизму Ісмаїла Гаспринського, хоча офіційно він не входив до її складу, а був товаришем голови «Іттіфак ель муслімін»). Вони опрацювали доповідь про необхідність повного реформування мусульманських шкіл – мектебе і медресе, та про передачу їх керівництва з рук духовництва до громадського управління.

Основними положеннями доповіді були наступні. До початкової школи – мектебе діти приймалися з 8 років. Початкова освіта мала бути обов'язковою для мусульманських хлопчиків і дівчаток. Визнавалось за необхідне відкрити початкові школи в усіх селищах, де мешкали мусульмани. При наявності достатньої кількості дітей мусульман відповідного віку, подібні школи мали бути відкриті при фабриках і заводах.

Навчання в школах мало вестись рідною мовою з використанням арабської абетки. Вивчення російської мови в початкових школах визнавалось необов'язковим. При можливості вводився б курс вивчення літературної турецької мови. Навчання всіх мусульман в школах по можливості здійснювалось за єдиною програмою. Організація і внутрішній розпорядок в школах мали бути встановлені з дотриманням існуючих гігієнічних норм. Курс навчання в школах встановлювався 4 роки. Навчальний рік на селі тривав з 1 жовтня по 15 квітня, а в містах з 1 вересня по 15 травня.

Утримання реформованих початкових шкіл мало бути покладено на рахунок держави, земства і міського самоврядування до і після введення обов'язкового навчання. Вчителі призначались за таємним обранням місцевою мусульманською громадою. Керівництво і нагляд за школами здійснювала б мусульманська громада з числа якої обирався б і склад дирекції. Безпосереднє попечительство над школами покладалося б на особливу колегію., що обиралася б з місцевих мусульман.

До відкриття достатньої кількості вчительських семінарій для підготовки викладачів, при кількох початкових школах мали бути відкриті додаткові два класи. В них повинні були вивчатись методика і інші необхідні для майбутнього педагога дисципліни. Для підготовки вчительок мали бути відкриті семінарії в Казані, Баку, Бахчисараї і інших містах країни. Делегатами вимагалось, аби вчителі-мусульмани були звільнені від військового призову і зрівняні в правах з російськими колегами.

Середніми школами визнавались, зрозуміло російські гімназії, а також медресе і двокласні училища. До шкіл такого рівня мали прийматись діти, що успішно вивчили курс початкової школи.

Якщо мусульманські діти поступили до російської гімназії, то в відкритих пансіонах вони мали вивчатись відповідне віровчення і рідну літературну мову. По закінченні навчального закладу випускники повинні були вільно володіти і розуміти рідну мову. Це ж в повному обсязі стосувалось і вчительських семінарій, аби випускники могли в майбутньому навчати дітей рідною мовою. При наявності учнів-мусульман, до педагогічних і попечительських рад мали бути обрані члени-мусульмани.

Медресе, за пропозицією делегатів, передавались в завідування імамів і обраних громадою попечителів. Нагляд за медресе, як установою конфесіональною, доручався реформованим структурам духовного мусульманського самоврядування.

При вищих установах духовного самоврядування мусульман мали бути опрацьовані правила і програми медресе. Визнавалось, що в цих навчальних закладах треба докорінно змінити навчальні програми, ввести до її складу низки наукових дисциплін, що необхідно для повного інтелектуального розвитку випускників. Вивчення російської мови входить до програми навчання. Особлива увага приділялась обов'язковому вивченню літературної турецької мови (на цій пропозиції особливо наполягав І. Гаспринський) [4]. В привілеях і пільгах учні медресе мали бути зрівняні з вихованцями російських середніх навчальних закладів. Визнавалось бажанням відкрити максимальну кількість бібліотек при медресе.

Звання викладача в медресе, на думку делегатів, мало бути відокремлене від звання парафіяльного імама, бо тому тільки стан імама і хати́па не надає виключного права бути мудерісом (професором). Для оримання прав мудеріса встановлювались три умови. По-перше, вільне обрання кандидатури мусульманською громадою

по-друге, позитивне складання пошукачем відповідних іспитів, і, по-третє, затвердження на посаді вищими органами духовного самоврядування. Джерелами для утримання медресе мали стати традиційні вакуфи і плата, що збиралась з учнів.

Для координації дій національних педагогів, розробки єдиної навчальної програми планувалось скликати з'їзди вчителів. В травні 1907 р. такі з'їзди мали пройти в Бахчисараї, Казані, Петропавловську, Ташкенті і Тифлісі. На початку серпня 1907 року в Казані мав відбутись Всеросійський делегатський з'їзд мусульманських вчителів. На ньому повинні були б проаналізовані й синтезовані всі програми, що були опрацьовані на травневих регіональних з'їздах. На цій основі планувалось розробити єдину для всіх мусульманських шкіл навчальну програму. Болючою проблемою була нестача навчальних посібників для мусульманських шкіл. Серпневий з'їзд вчителів тимчасово, до встановлення особливого вчительського комітету, мав скласти особливу комісію для рекомендацій навчальним закладам підручників, а також для нагородження авторів кращих проєктів навчальних посібників. Серпневий Всеросійський з'їзд мав створити постійну координуючу і виконавчу структуру – Всеросійський Союз вчителів мусульман.

Ця доповідь Комісії III з'їзду «Иттифак ель муслімін» була детально обговорена на засіданнях 18 і 19 серпня. Форум визнав, що висунуті комісією пропозиції такими, що задовольняють нагальні потреби мусульман Росії в справі народної освіти і постановив доповідь ухвалити.

Таким чином, все вищесказане свідчить, що реформування релігійної системи народної освіти тюрко-мусульман мало привести до зміни суто конфесійного напрямку в національній. З'їздом пропонувалась комплексна реформа початкової, та створення середньої національної школи. Визнавалось необхідним повністю оновити навчальні програми всіх типів шкіл. Важливою є пропозиція скликати регіональні і Всеросійський з'їзди вчителів-мусульман. Це був один з перших кроків переходу суто конфесійної до світської школи тюркських народів Російської імперії на початку ХХ ст. Все це свідчить про зростання самосвідомості освітян і громадських діячів тюрко-мусульманських народів Російської імперії початку ХХ ст.

Література

1. Национальные движения в период первой революции в России (Сборник документов из архива быв. Департамента полиции)/ Сост. И. Д. Кузнецов.– Чебоксары: Чувашское гос. Издательство, 1935.– 377 с.; Ибрагимов Г. Татары в революции 1905 года/ Пер. с татарского Мухамедова Г. под ред. Менсцера Г.Ф.– Казань: Татаргиз, 1926.– 243 с.; Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург), ф. 821, оп. 8, спр. 1198, арк. 69–70.

2. Ганкевич В. Ю. Бутюнрусие «Иттифакъ эль-Муслимин» партиясынынъ тезис кьурултайы// Йылдыз.– № 2.– С.106; Исмаил [Гаспринский]. Второе собрание Союза русских мусульман// Терджиман.– 1905.– № 106; III Всероссийский мусульманский съезд.– Казань: Лито-типография И. Н. Харитонова, 1906.– С. 2–7.

3. III Всероссийский мусульманский съезд.– Казань: Лито-типография И. Н. Харитонова, 1906.– С. 2.

4. Валидов Дж. Очерк истории образованности и литературы татар (до революции 1917 г.).– М.–Пг.: Гиз, 1923.– С. 53.